

UN MISOGIN AL ANTICHITĂȚII TÂRZII: AURELIUS VICTOR

În ciuda strădaniilor unor istorici de a demonstra existența în Roma antică a unui așa-zis „feminism”¹, izvoarele ne îndemnă să fim mai degrabă sceptici. *Mulier potens*, ca să preluăm expresia folosită de Cicero pentru a o caracteriza pe frumoasa, frivolă și influentă Clodia², devenită și titlul unei recente lucrări a Nicolettei Francesca Berrino³, a fost o realitate valabilă doar în cadrul privat, rolul public al femeilor romane – „politically conscious matron”, cum scria Richard Bauman⁴ – fiind, chiar și în cazul unor *grandi donne*⁵, obstrucționat constant de o societate politică exclusiv masculină⁶.

Și în Antichitatea târzie a fi femeie era un „dezavantaj” (G. Clark). Este drept că legislația imperială și canoanele bisericești amelioraseră statutul familiei, instituția mariajului și problema sexualității – deci, și condiția femeii⁷. La fel de adevărat este că noua morală a epocii, fie că se origina în versiunile intelectualizate ale păgânismului tardiv, fie în creștinismul triumfător, promova valori altădată neglijate sau desconsiderate, care îngăduiau femeii să-și depășească statutul, augmentând astfel respectul față de ea⁸ – trupul ca simbol

¹ V. Sirago, *Feminismo a Roma nel primo Impero*, Catanzaro, 1983; E. Cantarella, *Passato prossimo. Donne romane da Tacita a Sulpicia*, Milano, 2006, p. 143–145.

² Cic., *Pro Coelio*, 62.

³ N.F. Berrino, *Mulier potens: realtă femininili nel mondo antico*, Galatina (Lecce), 2006.

⁴ R. Bauman, *Women and Politics in Ancient Rome*, London, 1992, în special capitolele V și VI.

⁵ F. Sampoli, *Le grandi donne di Roma antica. Le diciannove donne che hanno avuto un ruolo al centro del potere nell'antica città eterna*, Roma, 2004; E. Cantarella, *op. cit.*

⁶ P. Klossowski, *Le dame romane*, Adelphi, 1993; L. Foxhall, J. Salmon (eds.), *When Men were Men: Masculinity, Power, and Identity in Classical Antiquity*, London, 1998; M. Paraschiv, *Femeia în Roma antică*, Iași, 1999, p. 184–209; F. Cenerini, *La donna romana. Modelli e realtà*, Il Mulino, 2002; N.F. Berrino, *op. cit.*, p. 9–75, 115–158.

⁷ J. Beaucamp, *Le statut de la femme à Byzance (4e–7e siècle)*, 2, *Les pratiques sociales*, Paris, 1992; G. Clark, *Women in Late Antiquity. Pagan and Christian Life-styles*, Oxford University Press, 1993, p. 6–51; J. Evans Grubbs, *Law and Family in Late Antiquity: The Emperor Constantine's Marriage Legislation*, Oxford, 1995; S. G. Nathan, *The Family in Late Antiquity. The Rise of Christianity and the Endurance of Tradition*, London, 2000.

⁸ Theod., *HPh, Marana și Chira*, 1 și 7; E. Mc Laughlin and R. Ruether (eds.), *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*, New York, 1979; S. Ashbrook Harvey, *Introducere*, în *Sfintele femei ale Orientului sirian*, texte prezentate și traduse din limba siriacă de S.P. Brock și S. Ashbrook Harvey, traducere din limba engleză de Gh. Fedorovici, București, 2005, p. 50–51.

al virtuții⁹, înfrânarea sexuală, virginitatea și celibatul ca „paradigme ale mântuirii”¹⁰, veșmântul ca marcă a pudorii și castității¹¹, ascetismul ca formă supremă de detașare de ispitele lumii și de căutare a divinității¹² ș.a. Mai mult, antropologia Părinților Bisericii ridicase existența feminină la demnitatea celei masculine, susținând că, indiferent de sex, întreaga umanitate este o prezentare unică a imaginii divine¹³. Cu toate acestea, fără a duce lipsă de *exempla de feminae potentissimae* în plan politic, precum pioasa și aventuroasa Galla Placidia, *Augusta* Imperiului occidental (cca

⁹ H.-I. Marrou, *Décadence romaine ou antiquité tardive? IIIe-VIe siècle*, Paris, 1977, p. 50; G. Clark, „The Bright Frontier of Friendship”: *Augustine and the Christian Body as Frontier*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, edited by R.W. Mathisen and H.S. Sivan, London, 1996, p. 217–229; P. Brown, *Trupul și societatea*, traducere din limba engleză de I. Zirra, consultant de specialitate F. Bechet, București, 2000; J. Ponessa Salathé, *Venus and the Representation of Virtue on Third-Century Sarcophagi*, în „Latomus”, 59, 2000, p. 873–888; V. Neri, *La bellezza del corpo nella società tardoantica: rappresentazioni visive e valutazioni estetiche tra cultura classica e cristianesimo*, Bologna, 2004; D. C. Ford, *Bărbatul și femeia în viziunea Sfântului Ioan Gură de Aur*, traducere din limba engleză de L. I. Niculescu, București, 2007, p. 208–219.

¹⁰ Basil., *Virg.*; Jean Chrysostome, *La Virginité*, texte et introduction critiques par H. Musurillo, introduction générale, traduction et notes par B. Grillet, Paris, 1966 (SC 125); idem, *À Théodore*, introduction, texte grec et traduction latine critiques, traduction française et notes par J. Dumortier, Paris, 1966 (SC 117); Iulian., *Elog. Euseb.*, 14; Grégoire de Nysse, *Traité de la virginité*, introduction, texte critique, traduction, commaintaire et index de M. Aubineau, Paris, 1966 [2006] (SC 119); Greg. Naz., *Ep.* CCXLIV, 10; *Or.* 8, 4–5; 8; Ambr., *In Hex.*, VIII, 20, 64–65; *Virg.*; Aug., *De vera rel.*, III, 5; Pallad., *HL*, 8, 55–57; 59–60; Theod., *HPh*, *Domnina*, 5; J. Le Goff, *Imaginarul medieval. Eșuri*, traducere și note de M. Rădulescu, București, 1991, p. 192–202; P. Brown, *Antichitatea târzie*, în Ph. Ariès și G. Duby (coord.), *Istoria vieții private*, 1, *De la Imperiul roman la anul o mie*, traducere de I. Herdan, București, 1994, p. 266–270; M.-A. Calvet-Sebasti, *Introduction*, în Grégoire de Nazianze, *Discours 6–12*, introduction, texte critique, traduction, et notes par M.-A. Calvet-Sebasti, Paris, 1995 (SC 405), p. 74–75; K. Cooper, *The Virgin and the Bride. Idealized Womanhood in Late Antiquity*, Cambridge (Mass.), London, 1996; A. Alexandridis, K. Schade, *Frauen in der Spätantike – Status und Repräsentation. Eine Untersuchung zur römischen und frühbyzantinischen Bildniskunst*, Mainz am Rhein, 2003; R.S. Evans, *Sex and Salvation: Virginité as a Soteriological Paradigm in Ancient Christianity*, New York, 2004; L.C. Connor, *Women of Byzantium*, New Haven, 2004; I. Trabace, *Virginité e matrimonio nel de virginitate di Gregorio di Nissa: il presupposto paolino (I Cor 7)*, în *VetChr.*, 43, 2006, p. 105–116; D.C. Ford, *op. cit.*, p. 91–103, 111–119, 135–160.

¹¹ Basil., *Virg.*, 7; Iohann. Chrysost., *Ep. Olymp.*, 13; Hier., *Ep.* CXXVII, 4; Iambl., *Pyth.*, XXVIII, 153; Pallad., *HL*, 59; H.-I. Marrou, *op. cit.*, p. 14–20; G. Clark, *Women in Late Antiquity...*, p. 105–118; P. Brown, *op. cit.*, p. 273; Tissus et vêtements dans l’antiquité tardive. *Actes du Colloque de l’Association pour l’Antiquité Tardive*. Lyon, Musée Historique des Tissus, 18 – 19 janvier 2003, Turnhout, 2004.

¹² Theod., *HPh*, *Petrus*, 12; R. R. Ruether, *Mothers of the Church: Ascetic Women in Late Patristic Age*, în *Women of Spirit: Female Leadership in the Jewish and Christian Traditions*, edited by E. McLaughlin and R.R. Ruether, New York, 1979, p. 71–98; P. Brown, *Genèse de l’Antiquité tardive*, traduit de l’anglais par A. Rouselle, préface de P. Veyne, Paris, 1983, p. 113–195; idem, *op. cit.*, în *Istoria vieții private*, 1, p. 287–298; idem, *Trupul și societatea*, p. 227–346; S. Elm, „*Virgins of God*”. *The Making of Asceticism in Late Antiquity*, Oxford, 1994.

¹³ Basil., *In Hex.*, X, 18 [276 A]; Greg. Nyss., *De hominis opificio*, 185 D; Iohann. Chrysost., *In Mt*, XVII; Aug., *Conf.*, XIII, 22–23; XIII, 33; *De vera rel.*, XVI, 30; XLI, 78; D. C. Ford, *op. cit.*, p. 201–207, 240–250.

388–450)¹⁴, frumoasa și temuta Theodora, împărăteasa Bizanțului (cca 500–548)¹⁵, bogata și inteligenta Teodolinda, suverana longobardă (?–627)¹⁶, sau cruda și malefica Brunhilda, regina Austrasiei (550–613)¹⁷, de modele de nevoință și evlavie atingând sfințenia, precum Nonna – mama lui Grigorie de Nazianz¹⁸, Macrina – sora lui Grigorie de Nyssa¹⁹, Gorgonia – sora lui Grigorie de Nazianz²⁰, Olympia (Olympiada) – confidenta lui Iohannes Chrysostomos²¹, Monica – mama lui Aurelius Augustinus²², „fericita Melania romana”²³ ș.a.²⁴, de spirite elevate, precum filosoafa Hypatia din Alexandria, admirată de bărbați pentru știința, demnitatea și virtutea sa²⁵, sau învățatele matroane din Gallia care-l citeau pe Augustinus, Varro, Horatius și Prudentius, uimindu-l pe poetul Sidonius Apollinaris²⁶, societatea Antichității târzii a rămas una androcentrică, în unele locuri, precum Orientul syriac, chiar de-un „misoginism extrem”²⁷. Ar fi suficient să amintim aici că toate culegerile de portrete celebre ale politiciii și culturii Antichității, compuse de autori păgâni sau creștini în perioada de care vorbim, cuprind exclusiv biografii de bărbați – *de uiris illis*–

¹⁴ S.I. Oost, *Galla Placidia Augusta. A Biographical Essay*, Chicago and London, 1968; V.A. Sirago, *Galla Placidia. La nobilissima*, Jaka Book, 1996; F. Sampoli, *op. cit.*, p. 293–309.

¹⁵ O. Mazal, *Justinian I. und seine Zeit. Geschichte und Kultur des Byzantinischen Reiches im 6. Jahrhundert*, Köln-Weimar-Wien, 2001, p. 60–71; H. Leppin, *Theodora und Justinian*, în *Die Kaiserinnen Roms. Von Livia bis Theodora*, Herausgegeben von H. Temporini-Gräfin Vitzthum, München, 2002, p. 437–481.

¹⁶ F. Bonalumi, *Teodolinda. Una regina per l'Europa*, San Paolo Edizioni, 2006.

¹⁷ M. Alberto, *Brunilda. Regina dei Franchi*, Jaka Book, 2006.

¹⁸ Greg. Naz., *Epigr.* 24–74; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*, p. 61–68.

¹⁹ Grégoire de Nyssa, *Vie de sainte Macrine*, introduction, texte critique, traduction, et notes par P. Maraval, Paris, 1971 (SC, 178); ed. rom., Timișoara, 1998 (*non uidi*); M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*

²⁰ Greg. Naz., *Or.* 8, în Grégoire de Nazianze, *Discours 6–12*, ed. cit., p. 246–299; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*

²¹ Jean Chrysostome, *Lettres à Olympias. Vie anonyme d'Olympias*, introduction, texte critique, traduction, et notes par A.-M. Malingrey, Paris, 1947 [1968] (SC, 13); Pallad., *Dial.*, XVI; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*; D. C. Ford, *op. cit.*, p. 194–197.

²² Aug., *Conf.*, *passim*, în special IX, 8–13.

²³ Pallad., *HL*, 38; 46; 54; Gérontius, *Vie de sainte Mélanie*, texte grec, introduction, traduction et notes par D. Gorce, Paris, 1962 (SC, 90).

²⁴ Hier., *Ep.* CVIII (*Epitaphium Sanctae Paulae*), CXXVII (*De uitae sanctae Marcellae*); Pallad., *HL*, 5–6; 33–34; 41; 55–57; 59–61; 63–64; 66–67; 69–70; Theod., *HPh*, *Marana*, *Chera*, *Domnina*; *Sfintele femei ale Orientului sirian*; Greg. Tour., *VP*, *Vita Monegundae*.

²⁵ Socr., *HE*, VII, 15; G. Beretta, *Ipazia d'Alessandria*, Roma, 1993; M. Dzielska, *Hypatia of Alexandria*, Cambridge (Mass.) – London, 1995; R. Klein, *Roma versa per aevum. Ausgewählte Schriften zur heidnischen und christlichen Spätantike*, Hildesheim–Zürich–New York, 1999, p. 72–90.

²⁶ Sid. Apoll., *Ep.* II, 9, 4; G. Clark, *op. cit.*, p. 130–138. Vezi, de asemenea, F.J. LeMoine, *Jerome's Gift to Women Readers*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, p. 230–241.

²⁷ S. Ashbrook Harvey, *Women in Early Syrian Christianity*, în *Images of Women Antiquity*, edited by A. Cameron and A. Kuhrt, London, 1983, p. 288–298; idem, *op. cit.*, în *Sfintele femei ale Orientului sirian*, p. 46, nota 39, de unde provine citatul.

*tribus*²⁸. Mai mult, exigențele față de femei par a se fi înăspriț pe măsură ce moralitatea creștină căpăta teren²⁹. Căci aceiași Părinți ai Bisericii care afirmau că femeia posedă, ca și bărbatul, privilegiul de a fi creată după chipul Domnului, având, cum scria Iohannes Chrysostomos, „aceeași esență” (*tes autes ousias*) cu acesta³⁰, împărțindu-și astfel „egalitatea întru cinste” (*isotimia*)³¹, nu uitau să amintească, pe urmele *Genezei*³², ale lui Paulus³³ și Tertullianus³⁴, că, prin activismul ei nesăbuit, adică prin păcat, Eva a coborât imaginea naturii divine la nivelul „creaturilor frivole și coruptibile”³⁵. În consecință, nu pierdeau prilejul de a atenționa femeile asupra moștenirii negative lăsate de seducătoarea lor strămoașă: inferioritatea fizică³⁶, obediența absolută față de bărbat³⁷, vanitatea³⁸, pasiunea devorantă³⁹ și cochetăria provocatoare⁴⁰. Nu se deosebeau în mod esențial de moralistii păgâni, pentru care sexului feminin îi erau proprii *imbecilitas* (slăbiciunea), *impotentia* (lipsa capacității de control și de moderare a pasiunilor și impulsurilor), *leuitas* (ușurătatea, incoerența, nestatornicia), *impatientia* (nerăbdarea) și, nu o dată, *impudicitia* (desfrânarea)⁴¹.

²⁸ *Liber de uiris illustribus Urbis Romae*, compusă de un anonim cunoscut sub numele de Pseudo-Aurelius Victor cândva în ultimul sfert al secolului al IV-lea, *De uiris illustribus* din 392/3 a lui Hieronymus (cca 331/347–419/420), *Liber de scriptores ecclesiasticis* (*De uiris inlustribus*) atribuită lui Gennadius de Massilia (sec. V) și *De uiris illustribus* scrisă între 615 și 618 de Isidorus de Hispalis (cca 590–636). De asemenea, *Commemoratio professorum Burdigalensium* a lui Ausonius din *Burgidala* (aprox. 310–aprox. 390).

²⁹ R.R. Ruether, *Misogynism and Virginal Feminism in the Fathers of the Church*, în *Religion and Sexism: Images of Women in the Jewish and Christian Traditions*, edited by R. R. Ruether, New York, 1974, p. 150–183.

³⁰ Iohann. Chrysost., *Serm. XXXIV I Co* (PG LXI, 290 C); cf. D. C. Ford, *op. cit.*, p. 240.

³¹ Iohann. Chrysost., *Serm. XXVI I Co* (PG LXI, 215 B); cf. D. C. Ford, *op. cit.*, p. 241.

³² *Gen.* 3,6; 3,20.

³³ *Rom.* 1,23; *I Tim.* 1,17.

³⁴ Tert., *De cult. fem.*, 1,1; D. C. Ford, *op. cit.*, p. 35–36.

³⁵ Greg. Nyss., *De hominis opificio*, 200 C–D – 201 A; *Virg.*, XII, 2; Greg. Naz., *Or.* 8, 14; Ambr., *In Hex.*, VII, 7, 18; G. Clark, *op. cit.*, p. 38; J.A. Brundage, *The Paradox of Sexual Equality in the Early Middle Ages*, în *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, p. 256–264.

³⁶ Iohann. Chrysost., *Ep. Olymp.*, 12, 14; 16; Greg. Naz., *Or.* 8, 9; 8,13; Ambr., *In Hex.*, VII, 7, 19; Theod., *HPh*, 29, 1; Greg. Tour., *VP, Vita Monegundae*; G. Clark, *op. cit.*, p. 120–126; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*, p. 72; D.C. Ford, *op. cit.*, p. 251–254.

³⁷ Basil., *In Hex.*, VII, 68 A–B; *Ep.* 188, 9; Iohann. Chrysost., *Ep. Olymp.*, 6; Ambr., *In Hex.*, IV, 13, 55; VII, 7, 18; Aug., *Conf.*, IX, 9, 19; *De vera rel.*, XLI, 78; G. Clark, *op. cit.*, p. 128–129; D.C. Ford, *op. cit.*, p. 254–292.

³⁸ Iohann. Chrysost., *Virg.*, 7; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*

³⁹ Basil., *In Hex.*, X, 19 [276 D]; Aug., *Civ.*, XV, 22.

⁴⁰ Greg. Naz., *Or.* 8, 3; 10; Iohann. Chrysost., *Ep. Olymp.*, 8; Greg. Naz., *Epig.* I, 2, 29; Ambr., *In Hex.*, IX, 8, 47 și 50; M.-A. Calvet-Sebasti, *op. cit.*, p. 64–67, cu bibliografie.

⁴¹ N.F. Berrino, *op. cit.*, p. 75–115; R. Langlands, *Sexual Morality in Ancient Rome*, Cambridge, 2006, p. 319–363; vezi și M. Paraschiv, *op. cit.*, p. 290.

Printre misoginii Antichității târzii se poate număra și Aurelius Victor⁴², autor, între 358–360, al unor *Historiae abbreviatae*, respectiv o istorie a Imperiului de la Augustus la Constantius II, redactată într-un stil personal, eliberat de constrângerile unui comandament aulic, contaminat în întregime de subiectivism și morală, care dă autenticitate ideilor și judecăților sale de valoare⁴³. Nu femeile sunt obiectul principal al antipatiei lui. Întâietatea o deține casta militară, pe care, literalmente, n-o poate suferi⁴⁴. O secondează îndeaproape tentaculara birocrație imperială, catalogată ca ceva fără egal de „cumplit” (*magis atrox nihil*)⁴⁵. Apoi urmează femeile⁴⁶. Dar dacă resentimentele sale față de *milites*, *ministri* și *apparitores* capătă adesea forme viscereale, antifeminismul său nu e atât de strident. Aurelius Victor nu e un misogin asemenea lui Iuvenalis din *Satira a VI-a*. Ca și în cazul contemporanilor săi păgâni sau creștini, misogynismul lui nu trebuie înțeles în sensul etimologic al termenului – *misogynia*, -as – „ură față de femei” –, cât, mai degrabă, printr-o atitudine de respingere a implicării publice a femeii și de menținere a acesteia într-o subordonare absolută în relațiile matrimoniale de cuplu⁴⁷. Este vorba, în fond, de o atitudine foarte conservatoare. Într-o lume a oamenilor noi, istoricul nostru, el însuși un *homo nouus*, afișa moravuri vechi. Ammianus Marcellinus, care trebuie să-l fi cunoscut, scria că era un bărbat de o exemplară *sobrietas* (*uirum sobrietatis gratia aemulandum*)⁴⁸. Este interesant de observat că autorul *Res gestae*-lor mai atribuie aceeași calitate morală doar lui Marcus Aurelius⁴⁹ și Iulianus⁵⁰, modele antropologice care au dominat Antichitatea târzie. Faptul nu este întâmplător: cunoscător perfect al istoriei și tradițiilor romane, Ammianus a dat termenului respectiv conotația sa străveche, punând-o în relație cu personaje cărora în mod real le era proprie *uetus illa Romana uirtus et sobria*⁵¹. *Sobrietas* (seriozitatea lipsită de orice frivolitate, cumpătarea, sobrietatea) făcea parte, împreună cu *grauitas* (demnitatea, prestanța, gravitatea) și *temperantia* (măsura, moderația), din tabloul de *uirtutes principales* romane; ea era congruentă cu *parsimonia* (sobrietatea,

⁴² Despre „Victor’s misogyny” cf. H.W. Bird, *Sextus Aurelius Victor. A Historiographical Study*, Wiltshire, 1984, p. 117.

⁴³ Despre autor și operă, vezi, în ultimă instanță, N. Zugravu, *Studiu introductiv*, în Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis*, traducere de M. Paraschiv, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, apedice și indice de N. Zugravu, Iași, 2006, p. 13–80. La această ediție se fac toate trimiterile.

⁴⁴ Vezi *Caes.*, 8, 3; 11, 9–11; 18, 2; 19, 1; 24, 4; 26, 6; 31, 1–2; 33, 13; 34, 7; 35, 4; 36, 1; 37, 5; 40, 7; 40, 9; 40, 25; H.W. Bird, *op. cit.*, p. 7, 41–52; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 18, cu altă bibliografie.

⁴⁵ *Caes.*, 42, 25. Despre birocrația imperială în opera sa vezi și H.W. Bird, *op. cit.*, p. 52–59.

⁴⁶ Despre femei în breviarul lui Victor, cf. *ibidem*, p. 116–121.

⁴⁷ Pentru această concepție în mediul creștin, cf. D.C. Ford, *op. cit.*

⁴⁸ *Amm.*, XXI, 10, 6; H.W. Bird, *op. cit.*, p. 120.

⁴⁹ *Amm.*, XXXI, 10, 19.

⁵⁰ *Amm.*, XXII, 7, 9.

⁵¹ *Amm.*, XV, 4, 3; A. Brandt, *Moralische Werte in den Res gestae des Ammianus Marcellinus*, Göttingen, 1999, p. 123, nota 11.

moderația), *continentia* (capacitatea de a domina pasiunile), *abstinentia* (abținerea), *castitas* (castitatea), *pudicitia* (pudoarea) și incompatibilă cu *iocus* (frivolitatea), *libido* (dorința de plăcere, pofta), *luxuria* (voluptatea, desfrânarea, excesul)⁵².

Fundamentul sobrietății lui Aurelius Victor trebuie să-l fi constituit conservatorismul rustic în care se formase, căci, așa cum singur mărturisește, provenea dintr-o familie de extracție rurală (*rure ortus tenui atque indocto patre*)⁵³. Dorința de a-și depăși *origo* trebuie să fi potențat această moștenire, în slujba ei punând preocuparea pentru îndeletnicirile intelectuale (*doctae artes*)⁵⁴ – unul dintre criteriile propensiunii sociale ale vremii –, lecturile – numeroase, cum ține s-o arate (*multa legenti*)⁵⁵ – oferindu-i modele de comportament menite să-i asigure un loc printre *honestiores*⁵⁶. Nu întâmplător, poate, în opera sa și-a arătat simpatia față de acei suverani al căror caracter amintea de cel al romanilor de altădată; Pertinax, de exemplu, este prezentat ca având „moravuri foarte tradiționale” (*moribus antiquissimis*) și fiind „peste măsură de cumpătat” (*immodice parcus*), ajungând astfel „egalul celor din neamul lui Curius și Fabricius” (*Curios aequauerat Fabriciosque*)⁵⁷; de asemenea, despre Aurelianus scria că și-a datorat prestigiul austerității și moravurilor sale nepătate (*uir seueritate atque incorruptis artibus*)⁵⁸; în sfârșit, pe Constantius II îl înseria în lista împăraților buni, pentru că, printre altele, era „lipsit de orice desfrânare și stăpân pe toate pasiunile sale” (*omnis libidinis atque omnium cupidinum uictor*)⁵⁹.

Nu din fapte cunoscute, împrumutate din sursele sale, poate fi dedusă percepția lui Aurelius Victor despre femei, ci din comentariile personale și reflecțiile moralizatoare făcute pe marginea acestor fapte. Pentru istoricul nostru, existențele feminine sunt menite să tulbure buna rânduială a lucrurilor în plan public sau privat. Înrobirea față de femei, de exemplu, apare ca o slăbiciune nepermisă pentru un principe și o calamitate pentru stat. Astfel, despre Claudius scria că a fost atât de îmbrobodit de „ademenirile soției sale Messalina”, ca și de ale libertilor, încât „au fost săvârșite nu doar faptele specifice tiranilor, ci și acelea pe care era în stare să le comită cea mai josnică speță de femei și de sclavi împotriva unui soț și a unui stăpân fără minte”⁶⁰.

⁵² Cf. J. Hellegouarc'h, *Le vocabulaire latine des relations et des partis politiques sous la République*, Paris, 1963, p. 259–261; L.R. Lind, *The Tradition of Roman Moral Conservatism*, în *Studies in Latin Literature and Roman History*, I, edited by C. Deroux, Bruxelles, 1979, p. 34–38; A. Brandt, *op. cit.*, p. 121–132; R. Langlands, *op. cit.*, p. 1–36.

⁵³ *Caes.*, 20, 5. Cf., de asemenea, Gh. I. Șerban, *Studiu introductiv*, în Sextus Aurelius Victor, *De Caesaribus / Despre împărați*, ediție bilingvă, text paralel latin-român, studiu introductiv, traducere, note explicative și comentarii de Gh. I. Șerban, Brăila, 2006, p. 6.

⁵⁴ *Caes.*, 20, 2.

⁵⁵ *Caes.*, 11, 13.

⁵⁶ *Caes.*, 20, 5.

⁵⁷ *Caes.*, 18, 1.

⁵⁸ *Caes.*, 35, 12.

⁵⁹ *Caes.*, 42, 23.

⁶⁰ *Caes.*, 4, 5.

De asemenea, vorbind despre Gallienus, Aurelius Victor, eludând orice veridicitate a faptelor, nu ezită să creadă că „pricina” (*causa*) violentelor „agitații politice” (*ciuiles motus longe atrociores*)⁶¹, adică uzurpările, care aproape au deșirat Imperiul sub acest împărat, s-au datorat faptului că suveranul ajunsese „la cheremul soției sale Salonina și al dragostei nelegiuite pentru fiica lui Attalus, regele germanilor, pe nume Pipa”⁶². Cea din urmă informație, preluată în aceeași notă anecdotică de două scrieri ulterioare, *Historia Augusta*⁶³ și *Epitome de Caesaribus*⁶⁴, merită o anumită atenție, pentru că dă seama de modul în care acest cârcotaș a distorsionat în interesul viziunii sale moralizatoare, antifeministe, un principiu al politicii externe romane. Căci, într-adevăr, prezența unei prințese barbare la curtea imperială nu trebuie să surprindă. Suetonius scria că, pentru a-și asigura loialitatea regilor barbari, Augustus, întemeietorul Imperiului, „a încercat și o metodă nouă – anume de a lua ostatici nu bărbați, ci femei, deoarece a constatat că bărbații nu reprezentau o garanție suficientă”⁶⁵. Căutând să protejeze *limes*-ul rhenan și de pe Dunărea Mijlocie prin ralierea unor *reges germanici*⁶⁶, Gallienus a procedat în același mod, așa cum se desprinde fără echivoc din informațiile lui Pseudo-Aurelius Victor de la începutul veacului al V-lea⁶⁷. Însă, ce vreți? Aurelius Victor nu-l simpatizează pe Gallienus și nu iubește femeile, acestea fiind un stimulent al amplificării viciilor unui împărat care, luându-și companioni „codoșii și bețivii” (*lenonum ac uinarium amicitias haerebat*), cutreiera „cârciumile și bordelurile” (*popinas ganeasque obiens*)⁶⁸, lăsând treburile statului de izbeliște (*rem Romanam quasi naufragio dedit*)⁶⁹.

Chiar și pentru un *princeps bonus*, dependența de femei e o meteahnă. Este cazul lui Aurelius Alexander, despre care menționa că a fost „mai mult decât devotat” mamei sale (*matris cultu... plus quam pius*)⁷⁰, trimitere subtilă la tutela excesivă, aducătoare de neplăceri, exercitată asupra tânărului suveran de către Iulia Mamaea⁷¹.

⁶¹ *Caes.*, 33, 7.

⁶² *Caes.*, 33, 6; H.W. Bird, *op. cit.*, p. 117; A. Barbero, *Barbari. Immigrati, profughi, deportati nell'impero romano*, Bari, 2006, p. 58.

⁶³ SHA, *Gall.*, XXI, 3; *Tr. tyr.*, III, 4.

⁶⁴ Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXIII, 1.

⁶⁵ Suet., *Aug.*, 21, 2. Despre femei ca ostatici la Roma, cf. J. Allen, *Hostages and Hostage-Taking in the Roman Empire*, Cambridge, 2006, cap. VII (*Masculine-Feminine*).

⁶⁶ Zos., I, 30, 3.

⁶⁷ Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXXIII, 1; vezi și N. Zugravu, *Note și comentarii*, în Sextus Aurelius Victor, *Liber de Caesaribus. Carte despre împărați, editio bilinguis*, p. 408, nota 628, cu bibliografie; A. Barbero, *op. cit.*, p. 58–59.

⁶⁸ *Caes.*, 33, 6.

⁶⁹ *Caes.*, 33, 3.

⁷⁰ *Caes.*, 24, 5.

⁷¹ Dio Cass., LXXX, 2; Herod., V, 8; VI, 1; 5; 8; 9; Eutr., VIII, 23; SHA, *Alex. Sev.*, XIV, 7; XXVI, 9; LVII, 7; LIX, 8; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XXIV, 5; Hier., *Chron.*, a. 232; Zon., XII, 5; N. Zugravu, *op. cit.*, p. 368–369, cu bibliografie.

Exigent cu împărații din trecut, Aurelius Victor e îngăduitor cu cel sub domnia căruia și-a redactat opera – Constantius II, „principele nostru”⁷²; atitudine de parvenit alunecos! Căci nu pomenește un cuvânt despre ascendentul pe care soțiile – trei la număr –, în special Eusebia (cea de-a doua), și anturajul lor feminin l-au avut asupra lui Constantius și pe care alți istorici târzii îl includ printre *uitia* majore ale acestuia⁷³.

Un alt motiv al antipatiei lui Aurelius Victor față de femei este că acestea, prin conduita lor licențioasă, pot păta reputația unui bun împărat. Astfel, sintetizând o informație foarte abundentă la acea dată, arăta că Augustus n-a putut fi pe deplin „norocos” (*felix*) datorită „copiilor și căsniciei”⁷⁴, aluzie neîndoielnică la comportamentul scandalos al celor două Iulii, fiica și nepoata suveranului, mai ales al celei dintâi, care l-a exasperat pe *princeps* și a umplut literatura antică cu anecdote dintre cele mai nostime⁷⁵, și la afecțiunea calculată a soției sale Livia, despre care Tacitus scria că era, ca mamă, „o piață rea pentru viața publică, iar ca mașteră, o piață rea pentru casa Caesarilor”⁷⁶.

În același sens, referindu-se la Marcus Aurelius, aprecia faptele și deciziile acestuia în plan civil și militar ca fiind „demne de un zeu” (*cuius diuina omnia domi militiaeque facta consultaque*), dar nu uita să adauge că ele au fost „întinate” de „nepriceperea lui de a-și struni soția, care ajunsese la o asemenea nerușinare, încât, aflându-se în Campania, se instala în cele mai plăcute locuri de pe țărm, pentru a alege dintre marinari pe cei mai bine făcuți pentru desfrânări, întrucât, de regulă, ei muncesc dezbrăcați”⁷⁷. Că pe breviar l-a interesat să sublinieze ca pe o carență din biografia împăratului filosof doar *patientia* lui față de Faustina minor – aspect asupra căruia nu e cazul să insităm aici⁷⁸ – rezultă din aceea că despre o altă alegație defavorabilă lui, anume otrăvirea fratelui vitreg Lucius Verus⁷⁹, nu ezită să afirme răspicat: „numai mințile obsedate de crimă pot crede asemenea lucruri

⁷² *Caes.*, 41, 10; 42, 5.

⁷³ *Eutr.*, X, 15, 2; *Amm.*, XXI, 16, 16; *Hier.*, *Ep.* XXII, 16; *Pan. Lat.*, III [11], 19, 4; *Ps.-Aur. Vict.*, *Epit. Caes.*, XLII, 20; H. W. Bird, *op. cit.*, p. 118–119; A. Brandt, *op. cit.*, p. 28, 72.

⁷⁴ *Caes.*, 1, 7; H. W. Bird, *op. cit.*, p. 116.

⁷⁵ *Sen.*, *Ben.*, VI, 65, 1–2; *Clem.*, I, 10, 3; *Tac.*, *Ann.*, I, 53; III, 24; IV, 44; IV, 71; *Suet.*, *Aug.*, 65, 1–4; *Tib.*, 11, 4; *Herod.*, III, 13; *SHA, Seu.*, XXI, 1; *Macr.*, *Sat.*, II, 5; H. W. Bird, *op. cit.* Despre Iulia, cf. H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *Die iulisch-claudische Familie: Frauen neben Augustus und Tiberius*, în *Die Kaiserinnen Roms...*, p. 30–77; F. Sampoli, *op. cit.*, p. 155–164.

⁷⁶ *Tac.*, *Ann.*, I, 10. Despre Livia, cf. C.-M. Perkounig, *Livia Drusilla – Iulia Augusta. Das politische Porträt der ersten Kaiserin Roms*, Wien-Köln-Weimar, 1995; H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *op. cit.*; F. Sampoli, *op. cit.*, p. 117–134; A. A. Berrett, *Livia. First Lady dell'Impero*, introduzione di L. Canfora, traduzione di R. Lo Schiavo, Roma, 2006.

⁷⁷ *Caes.*, 16, 2; H. W. Bird, *op. cit.*

⁷⁸ *Dio Cass.*, LXXI, 22; LXXI, 29; LXXI, 34; *SHA, Marc.*, XIX, 1–7; XXIV, 6; XXVI, 5; XXIX, 1–3; *Ver.*, X, 1; *Au. Cass.*, VII, 1; *Comm.*, VIII, 1.

⁷⁹ *Dio Cass.*, LXXI, 2; *Herod.*, IV, 5; *Aur. Vict.*, *Caes.*, 16, 5–7; *SHA, Marc.*, XV, 5; *Ver.*, X, 2; XI, 2.

despre un om atât de însemnat, întrucât e bine știut că Lucius a fost răpus de boală la Altinum, oraș din Venetia”⁸⁰. La fel de „bine știut” era în Antichitate că Faustina îi dăruise lui Marcus nu mai puțin de treisprezece copii⁸¹, că acesta o elogiase în *Meditațiile* sale⁸², că solicitase după moartea ei să i se acorde onoruri divine⁸³ și că transformase satul *Halala* din *Cappadocia*, unde împărăteasa decedase, în *colonia Faustinaopolis*⁸⁴.

Dar cea mai picantă dintre aceste răbufniri îndreptate împotriva femeilor responsabile de pătarea imaginii unor suverani are ca protagoniști pe Septimius Severus, Antoninus (Caracalla) și Iulia Domna. Aurelius Victor a dedicat întemeitorului dinastiei Severilor cele mai multe rânduri din *Historiae abbreviate*, evidențiindu-i calitățile morale și intelectuale și realizările în plan politic, militar și juridic, încheind că acesta a fost „un om pe care nimeni în statul nostru nu l-a întrecut în renume” (*quo praeclarior in republica fuit nemo*)⁸⁵. Dar, spirit clevetitor, nu-i poate trece cu vederea principelui al cărui „conațional” era⁸⁶ afecțiunea dezonorantă față de Iulia Domna, ale cărei fapte i-au veștejit faima: „acestui om – scrie el –, atât de mare la ai săi și la străini, i-au umbrit strălucirea gloriei adulterele soției sale, pentru care a avut o afecțiune atât de înjositoare, încât a păstrat-o alături de el și după ce i s-a adus la cunoștință desfrânarea ei și învinuirea de a fi participat la un complot”⁸⁷; și, dezamăgit, conchide sentențios: „acest fapt e dezonorant, atât pentru un om neputincios cât și pentru cei puternici, și cu atât mai mult pentru cel din fața căruia s-au dat înapoi nu simplii cetățeni și nici indivizii izolați ori ticăloșii, ci imperiile și armatele și chiar slăbiciunile omenеști”⁸⁸. Însă „povestea” nu se oprește aici. Luând de bune, precum femeile pe care tocmai le detestă, bârfele de alcov exagerate până la absurd⁸⁹, Victor nu ezită să afirme că Iulia Domna a fost mama vitregă și soția lui Antoninus⁹⁰ – după el, unul dintre împărații buni ai Romei⁹¹; scena „căderii în ispită” a acestuia la vederea fermecătoarei syrience pare desprinsă dintr-un roman de scandal: „Într-adevăr, răpit de frumusețea Iuliei, mama

⁸⁰ *Caes.*, 16, 8–9.

⁸¹ W. Ameling, *Die Kinder des Marc Aurel und die Bildnistypen der Faustina Minor*, în ZPE, 90, 1992, p. 147–176. Despre Faustina minor, cf. H. Temporini-Gräfin Vitzthum, *Die Familie der <Adoptivkaiser> von Traian bis Commodus*, în *Die Kaiserinnen Roms...*, p. 235–254.

⁸² *Med.*, I, 17.

⁸³ Dio Cass., LXXI, 31; SHA, *Marc.*, XXVI, 5–9.

⁸⁴ SHA, *Marc.*, XXVI, 9.

⁸⁵ *Caes.*, 20, 6.

⁸⁶ Despre proveniența din provincia *Africa* a lui Aurelius Victor, cf. N. Zugravu, *Studiu introductiv*, în Sextus Aurelius Victor, *op. cit.*, p. 14, nota 4.

⁸⁷ *Caes.*, 20, 23; de asemenea, SHA, *Seu.*, XVIII, 8.

⁸⁸ *Caes.*, 20, 24.

⁸⁹ Despre sursa alegațiilor răutăcioase la adresa Iuliei Domna, cf. Dio Cass., LXXV, 15; LXXVIII, 24.

⁹⁰ *Caes.*, 21, 2.

⁹¹ Vezi *Caes.*, 21, 2.

sa vitregă, ale cărei isprăvi le-am amintit mai sus, a căutat să o ia de soție; când aceea intrigantă, cu trupul dezgolit, s-a oferit privirii tânărului, ca și cum n-ar fi știut că era de față și el i-a spus: *Aș vrea, dacă-mi e îngăduit, să fii a mea*, ea, cu o și mai mare nerușinare (ca una care, odată cu hainele, lepădase și rușinea), i-a răspuns: *Mă vrei? Ai toată îngăduința*⁹².

Ajungem astfel la un alt aspect al antifeminismului lui Victor – respingerea categorică a adulterului. Anticii au condamnat acest obicei care, după Iuvenalis, era mai vechi decât oricare altă fărâdele⁹³ și, sub Principat, devenise „un joc ușor” prin casele aristocrate⁹⁴ într-o manieră nu tocmai fermă⁹⁵. Antichitatea târzie însă a ridicat tonul împotriva infidelității feminine, dar și a celei masculine, legislația imperială fiind, în această privință, de-un rigorism extrem⁹⁶ iar vehemența scriitorilor bisericești la unison⁹⁷. De pildă, Salvianus, morocănosul preot din *Massilia* veacului V, considera adulterul un păcat mai grav decât prostituția: „După părerea mea, scria el, o casă de toleranță este mai puțin nelegiuită. Femeile care sunt acolo nu cunosc îndatoririle de soții și de aceea nu pătează ceea ce nu știu. Sunt, desigur, vinovate de păcatul nerușinării, dar nu sunt adultere”⁹⁸. Însă, în ciuda dezaprobării oficiale, viciul n-a putut fi eradicat, încât nu e de mirare că episcopul Caesarius de *Arelate* se vedea nevoit să afirme – exagerând, cu siguranță – că, dacă toți bărbații care au concubine ar fi excomunicați, Biserica ar fi depopulată⁹⁹. Din acest punct de vedere, Aurelius Victor e, deopotrivă, un moralist păgân și un adevărat prelat creștin. El detestă comportamentul afemeiat, mergând uneori până la incest, al unor împărați sau *tyranni* precum Gaius¹⁰⁰, Claudius¹⁰¹, Nero¹⁰², Domitianus¹⁰³, Gallienus¹⁰⁴, Victorinus¹⁰⁵, Carinus¹⁰⁶ și Maxentius¹⁰⁷, dar și infidelitatea unor împărătese precum soția lui Domitianus¹⁰⁸, cea a lui Marcus Aurelius¹⁰⁹,

⁹² *Caes.*, 21, 3. Cf., de asemenea, *SHA, Carac.*, X, 2.

⁹³ *Iuv., Sat.*, VI, 25–26: „Crime multe născocise vârsta crâncenă de fier, / Era de argint începe cu spurcatul adulter”.

⁹⁴ *Iuv., Sat.*, XI, 203–204; *Sen., Ben.*, III, 16, 3.

⁹⁵ Vezi, totuși, constituțiile lui Septimius Severus și Diocletianus privind adulterul femeilor – *CI*, IX, 9, 9; II, 4, 18.

⁹⁶ *CTh*, XI, 36, 4; *Socr.*, HE, V, 18; *Cassiod.*, HE, IX, 24; G. Clark, *op. cit.*, p. 35–36.

⁹⁷ *Basil.*, Ep. 199, 34; *Ambr.*, *In Hex.*, VII, 7, 18; *Aug.*, Civ., X, 25; *Theod.*, *HPh, Petrus*, 12; G. Clark, *op. cit.*, p. 38–39.

⁹⁸ *Salv., Gub.*, VII, 3, 15.

⁹⁹ *Caes., Serm.* 42, 5; 43, 5; G. Clark, *op. cit.*, p. 38.

¹⁰⁰ *Caes.*, 3, 10.

¹⁰¹ *Caes.*, 4, 11.

¹⁰² *Caes.*, 5, 7–12.

¹⁰³ *Caes.*, 11, 2; 11, 5.

¹⁰⁴ *Caes.*, 33, 6; 33, 25.

¹⁰⁵ *Caes.*, 33, 12.

¹⁰⁶ *Caes.*, 39, 11.

¹⁰⁷ *Caes.*, 40, 19.

¹⁰⁸ *Caes.*, 11, 7.

¹⁰⁹ *Caes.*, 16, 2.

Iulia Domna¹¹⁰ și, bineînțeles, Messalina¹¹¹. Cazul acestei „nimfomane” (Eugen Cizek), devenită încă din Antichitate sinonimă cu ceea ce Sandra Joshel numea „the propre name for uncontrolled female sexuality”¹¹², e binecunoscut¹¹³, dar Aurelius Victor l-a înfățișat într-o notă ușor dramatică, din care se resimte crisparea omului gomos, disprețuitor al apucăturilor imorale. Soția lui Claudius, scria el, „ca și cum avea tot dreptul, comitea de-a valma adultere” (*quasi iure, adulteris utebatur*)¹¹⁴, reușind să și le ascundă „prin cunoscute tertipuri muieresti” (*mulierum artibus*)¹¹⁵, a ajuns la o așa îndrăzneală, încât, „uluitor” (*mirum*), „în casa soțului ei imperial, ea s-a măritat cu un alt bărbat decât împăratul”¹¹⁶. Și, cu o retorică implicită, care aproape o scoate din culpă pe Messalina, el lasă să se înțeleagă că, răspunzător de aceasta, nu era altul decât „nătângul” (*stolidus*) său consort¹¹⁷, care plecase la Ostia „pentru a se desfăta și pentru ibovnice”¹¹⁸. Informația are un sâmbure de adevăr; Tacitus și Dio Cassius relatează că, într-adevăr, căsătoria din 48 a împărătesei cu Gaius Silius¹¹⁹ a avut loc în timp ce Claudius se găsea la Ostia pentru a celebra o ceremonie religioasă¹²⁰, cel dintâi adăugând și amănuntul că aici s-a întâlnit și cu două curtezane „cu care... avea îndeosebi raporturi”¹²¹. Pentru istoricul nostru, doar acest detaliu a contat. Stă în firea celor scorțoși, probabil, să colporteze picanterii mărunte, ascunzându-și sub masca pretenței frivolitatea ținută în frâu.

Opusul xenofobiei față de femei nu e întotdeauna androfilia. Cu o ideologie al cărei fundament nu e locul să-l discutăm aici, Antichitatea greco-romană s-a arătat extrem de îngăduitoare față de pederastrie¹²², dar în veacurile târzii ale

¹¹⁰ *Caes.*, 20, 23; 21, 3.

¹¹¹ *Caes.*, 4, 6–7; 4, 11.

¹¹² S. Joshel, în J.P. Hallet, M.B. Skinner (eds.), *Roman Sexuality*, Princeton, 1997, p. 222.

¹¹³ Vezi, mai recent, M.J. Hidalgo de la Vega, *La imagen de „la mala” emperatriz en el Alto Imperio: Mesalina, meretrix Augusta*, în *Gerión*, 2007, vol. Extra, p. 395–409.

¹¹⁴ *Caes.*, 4, 6.

¹¹⁵ *Caes.*, 4, 6.

¹¹⁶ *Caes.*, 4, 11.

¹¹⁷ *Caes.*, 4, 1.

¹¹⁸ *Caes.*, 4, 11.

¹¹⁹ Cf. Sen., *Apok.*, XIII; Iuv., *Sat.*, X, 330–345; Ios., *AI*, XX, 8, 1; Tac., *Ann.*, XI, 3; XI, 12; XI, 26–38; Suet., *Claud.*, 26, 2; 29, 3; 36; Dio Cass., LX, 31; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, IV, 5; E. Cizek, *Claudii*, București, 2000, p. 231–243; F. Sampoli, *op. cit.*, p. 213–234.

¹²⁰ Tac., *Ann.*, XI, 26; Dio Cass., LX, 31.

¹²¹ Tac., *Ann.*, XI, 29.

¹²² D. M. Halperin, *One Hundred Years of Homosexuality and Other Essays on Greek Love*, New York, 1990; M. Gleason, *Making Men: Sophists and Self-Presentation in Ancient Rome*, Princeton, 1995; E. Meyer-Ywiffelhoff, *Im Zeichen des Phallus: Die Ordnung des Geschlechtslebens im Antiken Rom*, Frankfurt and New York, 1995; L. Hermans, *Bewust van Andere Lusten: Homoseksualiteit in het Romeinse Keizerrijk*, Amsterdam, 1995; H. P. Obermayer, *Martial und der Diskurs über Männliche „Homosexualität” in der Literatur der Frühen Kaiserzeit*, Tübingen, 1998; L. Foxhall, J. Salmon (eds.), *Thinking Men: Masculinity and its Self-Representation in the Classical Tradition*, London and New York, 1998; idem, *When Men were Men: Masculinity, Power, and Identity in Classical Antiquity*, London, 1998; C.A. Williams, *Roman Homosexuality: Ideologues of Masculinity in Classical Antiquity*, Oxford, 1999.

acesteia, cu motivații asupra cărora iarăși nu e necesar să insistăm, homoerotismul a fost inclus printre moravurile inacceptabile¹²³. Din acest punct de vedere, Aurelius Victor e un om al timpului său. El amintește de măsura luată de împăratul Philippus Arabs de interdicere a prostituției masculine¹²⁴, măsură întărită mai târziu de Constantinus I, dar a cărei eficiență s-a dovedit minimă; în termeni sallustieni și taciteici, breviatorul comentează: „cu toate acestea, ea încă persistă; fiindcă i s-a schimbat statutul, se practică cu și mai mare nerușinare, atâta timp cât oamenii sunt tot mai ahtiați după tot ce-i primejdios și le e interzis”¹²⁵. În context, înfățișează, mai mult sau mai puțin explicit, ca pe o „patimă înjositoare” (*famoso ministerio*)¹²⁶ și o „culme a destrăbălării” (*maiore flagitio*)¹²⁷ pasiunea pentru semenii de același sex a lui Tiberius¹²⁸, Nero¹²⁹, Galba¹³⁰, Hadrianus¹³¹, Heliogabalus¹³², Maximianus Herculus¹³³ și Constans¹³⁴. Subiectiv ca întotdeauna, nu-l pomenește pe Traianus, care era stăpânit de același viciu¹³⁵, dar cum ar fi putut veșteji imaginea unui principe despre care scria că „greu va mai fi de găsit cineva mai strălucit ca el în treburile politice sau militare” (*hoc aegre clarior domi seu militiae reperietur*)?¹³⁶

Termenul de comparație pentru a-și exprima și mai mult aversiunea față de perversitatea masculină îl reprezintă tot femeile. Astfel, referindu-se la extravagantul Heliogabalus, scria: „Mai desfrânate ca el n-au fost nici măcar femeile necinstite ori dezmațate” (*hoc impurius ne improbae quidem aut petulantes mulieres fuere*)¹³⁷. *Impurus* era una dintre noțiunile prin care autorii antici desemnau prostituatul masculin¹³⁸. Aducând prin comportamentul său un afront lui *gravitas* romană¹³⁹, un asemenea bărbat primea calificativul aplicat practicanților de profesii infamante, al

¹²³ J. Boswell, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*, University of Chicago Press, 1980; J.J. McNeill, *The Church and the Homosexual*, Beacon Press, 1993.

¹²⁴ *Caes.*, 28, 6; cf., de asemenea, SHA, *Hel.*, XXXII, 5; *Alex. Sev.*, XXIV, 4.

¹²⁵ *Caes.*, 28, 7.

¹²⁶ *Caes.*, 14, 7.

¹²⁷ *Caes.*, 5, 7.

¹²⁸ *Caes.*, 2, 1.

¹²⁹ *Caes.*, 5, 7; 5, 11.

¹³⁰ *Caes.*, 6, 1.

¹³¹ *Caes.*, 14, 6–9.

¹³² *Caes.*, 23, 2.

¹³³ *Caes.*, 39, 46.

¹³⁴ *Caes.*, 41, 24.

¹³⁵ Dio Cass., LXVIII, 7; Iulian., *Caes.*, 311 C; 333 A; SHA, *Hadr.*, II, 7.

¹³⁶ *Caes.*, 13, 2.

¹³⁷ *Caes.*, 23, 2.

¹³⁸ La fel ca și *impudicus* („depravat, desfrânat”), *effeminatus* („feminizat, moleșit, nedemn de un bărbat”), *cinaedus* („tânăr desfrânat cu aplecări nenaturale, stricat”), *pathicus* („invertit, nerușinat, obscen”), *semiuir* („afemeiat, moleșit, desfrânat”), *mollis* („moleșit (de plăceri)”) – vezi C.A. Williams, *op. cit.*; C. Edwards, *Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome*, în J.P. Hallet, M. B. Skinner (eds.), *Roman Sexualities*, Princeton, 1997, p. 66–95.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 67.

celor destinați „să servească plăcerii altora”¹⁴⁰, precum actorii, gladiatorii, curtezanele și prostituatele (*meretrices*)¹⁴¹.

Există în *Historiae abbreviatae* vreun exemplu feminin pozitiv? Răspunsul e mai degrabă negativ. Chiar și atunci când se referă la implicarea vreunei femei în viața publică, Aurelius Victor o face în termeni rezervați, scopul nefiind acela de a lăuda femeile, ci de a scoate în relief slăbiciunea bărbaților. Astfel, despre Hadrianus, amintește un motiv foarte răspândit în literatura antică, anume ocuparea tronului de către acesta „prin bunăvoința Plotinei, soția lui Traianus, care lăsase să se creadă că el a fost desemnat ca urmaș la domnie în testamentul soțului ei”¹⁴². De asemenea, referindu-se la situația dezastruoasă a Imperiului datorată indolenței lui Licinius Gallienus, scria că „niște bandiți sau o femeie domneau în Orient” (*Orienti latrones seu mulier dominaretur*)¹⁴³, *mulier* fiind, neîndoielnic, „războinica regină” palmyreană Zenobia¹⁴⁴. Ideea lui Victor a dat roade într-o operă ulterioară, inspirată din breviarul său, *Scriptores Historiae Augustae*, unde, așa cum au arătat J.F. Gilliam¹⁴⁵ și Edmond Frézouls¹⁴⁶, autoul anonim a transferat tot ceea ce lipsea efeminatului Gallienus virilei Zenobia – *uox clara et uirilis, seueritas, ubi necessitas postulabat, tyrannorum, bonorum principum clementia, ubi pietas requirebat* („Avea o voce limpede și puternică. Manifesta severitatea proprie tiranilor când necesitatea o cerea, precum și bunăvoința împăraților buni când era nevoie de înțelegere”)¹⁴⁷; *cuius ea castitas fuisse dicitur ut ne uirum suum quidem scierit nisi temptandis conceptionibus* („se spune că avea atâta castitate, încât nici pe bărbatul său nu l-a acceptat decât în momentele când dorea să procreeze”)¹⁴⁸. Rămânând în perimetrul aceleiași domnii, Aurelius Victor menționează o altă femeie întreprinzătoare – Victoria, din Imperiul secesionist al Galliei, care, „după pierderea fiului ei Victorinus, câștigând, cu o mare sumă de bani, consimțământul legiunilor, îl proclamă împărat pe Tetricus, de obârșie nobilă, care era *praeses* în Aquitania”¹⁴⁹. Așa cum a arătat

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 66–95; Th.A. McGinn, *The Economy of Prostitution in the Roman World: A Study of Social History and the Brothel*, University of Michigan Press, 2004; Ch.A. Faraone, L.K. McClure (eds.), *Prostitutes and Courtesans in the Ancient World*, Madison, 2006, *passim*.

¹⁴² *Caes.*, 13, 13. Cf., de asemenea, Dio Cass., LXIX, 1; LXIX, 10; Eutr., VIII, 6, 1; SHA, *Had.*, IV, 1; IV, 6–7; IV, 10; Ps.-Aur. Vict., *Epit. Caes.*, XLII, 21.

¹⁴³ *Caes.*, 33, 3.

¹⁴⁴ Vezi N. Zugravu, *op. cit.*, p. 406, nota 619, cu izvoare și bibliografie; expresia dintre ghilimele reprezintă titlul celui de-al 5-lea capitol al lucrării lui Richard Stoneman, *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome*, Ann Arbor, 1992.

¹⁴⁵ J. F. Gilliam, *Three passages in the Historia Augusta*: Gord. 21, 5 and 34, 2–6; Tyr. Trig. 30, 12, în *Bonner-Historia-Augusta-Colloquium 1968–1969*, Bonn, 1970, p. 107–110.

¹⁴⁶ E. Frézouls, *Le rôle politique des femmes dans l'Histoire Auguste*, în *Historiae Augustae Colloquium Genevense*, a cura di G. Bonamente, F. Paschoud, Bari, 1994, p. 133–135.

¹⁴⁷ SHA, *Tyr. trig.*, XXX, 16; E. Frézouls, *op. cit.*, p. 134.

¹⁴⁸ SHA, *Tyr. trig.*, XXX, 12; E. Frézouls, *op. cit.*

¹⁴⁹ *Caes.*, 33, 14.

André Chastagnol, breviatorul se face responsabil de „une erreur grossière”, o femeie cu acest nume și cu atâta personalitate având toate șansele de a nu fi existat în realitate¹⁵⁰. Dar, ca și în cazul Zenobie, ea a devenit mai apoi un simbol al comportamentului masculin, al bărbatului veritabil, al împăratului învingător, prin opoziție cu molatecul și, deci, neautenticul *princeps Gallienus – sordidissimus feminarum omnium*¹⁵¹.

Pentru ca demersul nostru să fi fost complet ar fi trebuit să știm dacă Aurelius Victor a fost căsătorit, dacă a avut copii sau dacă i s-a putut reproșa vreun viciu opus lui *sobrietas*. Din păcate, nici alți autori antici, nici opera sa, a cărei editare recentă ne-a permis să-l înțelegem mai bine, nu ne oferă nici un detaliu în acest sens. Știm doar că a trăit relativ mult pentru acea vreme; se născuse în jur de 320, în 388/9, așadar la aproape 70 de ani, îndeplinind înalta magistratură de *praefectus Vrbi*¹⁵². În acest caz, presupunând că a supraviețuit *matrona*-ei sale, ne-am putea imagina că acest *sobrius* a pus să se inscripționeze pe epitaful ei un text asemănător celui de pe piatra funerară a unei anume Claudia din veacul al II-lea î. H., de pe care se desprinde rolul reproductiv și domestic rezervat femeii în societatea politică virilă romană: *Hospes quod deico paullum est asta ac pellege / heic est sepulcrum hau(d) pulcrum pulcrai feminae / nomen parentes nominarunt Claudiam / sum mareitum corde deilexit s{o}uo / gnatos duos creavit horunc alterum / in terra linquit alium sub terra locat / sermone lepido tum autem incessu commodo / domum servavit lanam fecit dixi abei* („Puține, drumețule, am eu a-ți spune: te-oprește și cată la slove! / Aici e mormântul nu prea frumos al unei frumoase femei / Părinții cu numele Claudia o numiră / Pe-al său soț din tot sufletul ei l-a-ndrăgit / Adus-a pe lume doi fii, dintre care / Pe unul în viață îl lasă, pe altu-n țărână îl pune. / Plăcută la vorbă, agilă la pas, / Ea casa vegheat-a și lână a tors; / Atât avut-am a-ți spune. Cu bine te du!”)¹⁵³.

RIASSUNTO

Essere donna era uno «svantaggio» (G. Clark) nell'età tarda. È vero che la legislazione imperiale e i canoni ecclesiastici avevano alquanto migliorato lo statuto della famiglia, l'istituzione del matrimonio e il problema della sessualità – quindi, si può dire, anche la condizione della donna. È anche vero che

¹⁵⁰ A. Chastagnol, în *Histoire auguste. Les empereurs romains des IIe et IIIe siècles*, édition bilingue latin-français, traduction du latin par A. Chastagnol, Paris 1994, p. 857–858.

¹⁵¹ SHA, *Tyr. trig.*, XII, 11; XXX, 23; E. Frézouls, *op. cit.*, p. 135; Y. Roman, *Împărați și senatori. Istoria politică a Imperiului Roman. Secolele I–IV*, traducere din limba franceză de M. Popescu, București, 2001, p. 26–29.

¹⁵² CIL, VI, 1186; N. Zugravu, *Studiu introductiv*, în Sextus Aurelius Victor, *op. cit.*, p. 14–15, cu bibliografie.

¹⁵³ CIL, VI, 15346 = I, 1211 = *ILLRP*, 973 = *AE*, 2001, 11; D. Gourevitch, M.-Th. Raepsaet-Charlier, *La femme dans la Rome antique*, Hachete Littératures, 2001, p. 20. Traducere de Mihaela Paraschiv.

la nuova morale dell'epoca, con origini sia nelle versioni intellettualizzate del paganesimo tardivo, sia nel cristianesimo trionfante, promuoveva valori trascurati o ignorati prima, che permettevano alla donna di superare il suo statuto, aumentando il rispetto per la propria persona. Però, senza dimenticare le *exempla* di *feminae potentissimae* politicamente, i modelli di pietà e di devozione quasi santa, i spiriti elevati, la società dell'età tarda è rimasta androcentrica, anzi, di un «estremo misoginismo» in alcuni territori (S. Ashbrook Harvey).

Tra i misogini dell'Antichità tardiva possiamo ricordare anche Aurelio Vittore, autore (358–360) di alcune *Historiae abbreviatae*, una storia dell'Impero da Augusto a Costanzo II stesa in uno stile personale, senza i rigori di un comandamento aulico, contaminato completamente da soggettivismo e morale, che conferisce autenticità alle sue idee e ai suoi giudizi di valore. L'oggetto principale della sua antipatia non sono le donne. La precedenza è concessa alla casta militare, che, chiaramente, non poteva sopportare. A questo segue da vicino la tentacolare burocrazia imperiale, caratterizzata come insolitamente «tremenda» (*magis atrox nihil*). Seguono le donne. A differenza dei suoi risentimenti verso i *milites*, *ministri* e *apparitores*, che acquista a volte delle forme viscerali, il suo antifemminismo non è così aspro. Aurelio Vittore non è un misogino simile a Giovenale nella *Satira VI*. Come anche nel caso dei suoi contemporanei pagani o cristiani, il suo misoginismo non deve essere capito nel senso etimologico della parola – *misogynia*, *-as* – «odio contro le donne» – ma piuttosto, come un'atteggiamento di rifiuto dell'implicazione pubblica della donna e di desiderio di mantenerla in uno stato di assoluta subordinazione nelle relazioni matrimoniali. Si tratta, in fondo, di un'atteggiamento molto conservatore. In un mondo nuovo, il nostro storico, egli stesso un *homo nouus*, si dimostrava molto antiquato, un uomo di una *sobrietas* esemplare (*uirum sobrietatis gratia aemulandum*), come scriveva Ammiano Marcellino.

L'opinione di Aurelio Vittore sulle donne può essere dedotta non dai fatti noti, presi dalle sue fonti, ma dai commenti personali e dalle riflessioni moralizzanti fatte in base a questi dati. Secondo il nostro storico, le figure femminili sono destinate a turbare l'ordine delle cose tanto sul piano pubblico quanto su quello privato. Un altro motivo dell'antipatia di Aurelio Vittore per le donne è il fatto che loro, con il loro comportamento licenzioso, possono macchiare la reputazione di un bravo imperatore; la dipendenza dalle donne è un difetto. Un'altra caratteristica dell'antifemminismo di Vittore è il rifiuto categorico dell'adulterio. Egli detesta il comportamento donnaio, che porta a volte all'incesto, noto comportamento di alcuni imperatori o *tyranni*.

Esiste nella *Historiae abbreviatae* qualche esempio femminile positivo? La risposta è piuttosto negativa. Anche quando si riferisce alla partecipazione di qualche donna nella vita pubblica, Aurelio Vittore è molto riservato, infatti non ha lo scopo di lodare le donne, ma di sottolineare la debolezza degli uomini.

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”
din Iași